

**ESTUDIS
DE LLENGUA
I LITERATURA
CATALANES/XXXI**

*MISCEL·LÀNIA
GERMÀ
COLÓN*

SOBRE UNA VERSIÓ VULGAR DE L'EPÍTOM CATALÀ DE LA HISTORIA GOTICA*

1. EL GRAN MAR DE LES COMPILACIONS HISTÒRIQUES

Durant la segona meitat del segle XIII hom va produir, a la Tarraconense, un epítom llatí de la *Historia gotica* o *Historia de rebus Hispaniae* (1243, des d'ara HG), de Roderic Ximénez de Rada, arquebisbe de Toledo (1170/80-1247).¹ Cal tenir present que la HG i, en menor grau, altres títols seus van ser una font primària per a la historiografia catalana dels segles XIII al XV.² No falten veus

* Aquest treball forma part del Projecte d'Investigació del Programa Sectorial de Promoció General del Coneixement de la DGICYT del Ministeri d'Educació i Ciència, PB91-00662.

1. MIQUEL COLL I ALENTORN, *Un passionari hispànic en una crònica medieval catalana*, dins *Historiografia* (Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991), 118-126 (A partir d'ara COLL, *Hist.*). Per a l'obra del bisbe Roderic: RODERIC XIMENEZ DE RADA, *Historia de rebus Hispaniae sive Historia Gothica*, edició de Juan Fernández Valverde (Tornhout, Brepols, «Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis», 72, 1987). Per a les cròniques menors, vegeu el vol. III de l'edició dels *Opera* del Toledà per al cardenal Lorenzana (Madrid, 1793), en el facsímil reduït d'Anubar (València, 1968, «Textos Medievales», 22). Cf. també la traducció castellana de Fernández Valverde: RODRIGO JIMÉNEZ DE RADA, *Historia de los hechos de España* (Madrid, Alianza Editorial, 1989).

2. COLL, *Hist.*, 114-117: «Roderic Ximénez de Rada i la nostra historiografia». JORDI RUBIÓ I BALAGUER escriu: «Aquella obra [la del Toledà] ben aviat, fou no sols coneguda sinó adoptada a Catalunya, si és lícit d'emprar ací un terme de la història del dret», *Història i Historiografia, Obres de J. Rubió i B.*, VI (Barcelona, PAM, 1987), 318. BENITO SÁNCHEZ ALONSO, *Historia de la historiografía española*, I (Madrid, CSIC, 1941), 137, nota 59, afirma que el Toledà és l'únic historiador castellà medieval amb difusió catalana. La *Historia romanorum*, la *Historia Ostrogothorum*, la *Historia*

que denunciïen el poc entusiasme amb què Roderic tracta dels assumptes orientals de la península;³ malgrat tot, trobem la *HG* present a la majoria de cròniques i compilacions catalanes tardomedievales: els *Gesta Comitum Barcinonensium*, el *Llibre de les nobleses dels reis*, de Francesc (ms. 487 de la BdC), el *Flos mundi* (ms. esp. 11 de la BNP), la nostra *Crònica d'Espanya* (ms. esp. 13 de la mateixa BNP), la crònica dita de sant Joan de la Penya, el *Dietari* del capellà d'Alfons el Magnànim, les cròniques de Tomic i de Turell, els comentaris de Jaume Marquilles als *Usatges*, el *De origine regum Hispaniae et Gothorum* de Joan Margarit i Pau, el seu *Paralipomenon Hispaniae*, les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell i segurament d'altres.⁴

Aquí ens interessa una de les versions vulgars de l'esmentat epítom de la *HG*: porta el títol de *Crònica d'Espanya* i està intercalada en una obra extensa de caràcter general; pertany, per tant, al gran mar de les compilacions històriques catalanes tardomedievales, conegudes sovint com a «cròniques universals»; vegeu-ne el llistat a Coll, *Hist.*, 350-356. Per tal de donar un context a les observacions que segueixen, em plau de consignar l'arrencada de diversos estudis sobre els riquíssims i fins ara desatesos materials presents al llistat de Coll: les respectives tesines de llicenciatura, presentades al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, són les

Vandalorum etc. i la *Historia Arabum* són els altres títols que circulen, la qual cosa exclou l'enorme *Breviarium Historiae Catholicae*.

3. El dominic Pere Marsili, que el 1313 acabava la crònica llatina de Jaume I (1213-1276) per al seu descendent Jaume II (1296-1327), es queixa del bisbe Roderic en aquests termes: *Mirum et valde, et non absque indignatione percipitur, quod in Cronis Yspaniarum, quas magnus ille Ystoriographus et Reverendus Rodericus, Toletanus Archiepiscopus pulcre diffuseque composuit, et originem domus Aragonie, et per singulos Reges catenam illustrem nobis exposuit, ubi singuli Reges certis decorantur contra Paganos victoriis, zelo fidei insigniti, cum ad istum tan gloriosum Dei pugilem, inter maiores equalem* (és a dir, Jaume I) ... *brevi notabiliter de tanto Principe, et de eius regia progenie, mentione facta pertansit*, La crònica llatina de Jaime I, ed. Maria de los Desamparados Martínez San Pedro (Almería 1984), 114.

4. Per a l'ús del Toledà en Jeroni Pau, vegeu, més avall, la nota 16 i la tesina de Lluís Lucero sobre el *Paralipomenon*, dirigida per Mariàngela Vilallonga (Universitat de Girona, 1994). Per a Pere Miquel Carbonell, remeto a l'edició de les seves *Històries d'Espanya* per Agustí Alcoverro, en premsa a «Els Nostres Clàssics»; Alcoverro és autor d'una tesi sobre Carbonell, dirigida per Eulàlia Duran (Universitat de Barcelona, 1993).

primícies dels treballs d'Anna Cortadellas, sobre les llegendes dinàstiques del conjunt del *corpus*; de Maria Toldrà, sobre el text del *Compendi historial* de fra Jaume Domènec, i de Gemma Navarro, sobre el de la crònica universal del manuscrit miscel·lani 352 de la BdC, en la qual Pere Bohigas assenyalà notables interpolacions literàries. La importància cultural de l'estudi d'aquests materials no es pot desvincular de l'atenció per la llengua en què són escrits, encara que només sigui per a recollir dades relatives a la cronologia.⁵

A la comunicació *Dos creaciones retóricas olvidadas en el epítome catalán de la HG*, en premsa a les actes del VI Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Alcalá de Henares 1995), ofereixo dues mostres de les tècniques d'adaptació de la història als interessos ideològics de la Corona d'Aragó del desconegut epitomador del bisbe Roderic, que, com he dit al principi, sembla que treballava a la Tarraconense a la segona meitat del segle XIII.⁶ Aquí presento les conclusions de la meua anàlisi de la versió catalana d'aquest epítom, que, sota el títol ja alludit de *Crònica d'Espanya*, trobem citat a la GEC sota «Pere Ribera de Perpinyà», al meu entendre injustificadament.

5. Aquests treballs neixen d'un projecte d'estudi de les cròniques catalanes de l'Edat Moderna promogut per Eulàlia Duran i ampliat retrospectivament per qui signa. A la BdC existeixen microfilms de les dues parts que es donaven per perdudes del *Compendi* de Domènec, adquirides darrerament per un col·leccionista privat: per a la situació anterior, vegeu LOLA BADIA, *Frontí i Vegeci, mestres de cavalleria en català als segles XIV i XV*, BRABLB, 39 (1983-1984), 194-196, nota 10. Per als materials del ms. BdC 352, vegeu PERE BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques* (Barcelona, Curial-PAM, 1985, 163-178 (d'ara endavant: BOHIGAS, *Man.*). El conjunt dels problemes que debato en aquest article i en la comunicació esmentada tot seguit són objecte de la tesi doctoral de Pere Quer, dels Estudis Universitaris de Vic.

6. A la nota 7 d'aquesta comunicació explico la datació de BOHIGAS, *Man.*, 130, pensada per a la versió catalana de l'epítom de la *HG*, però aplicable en rigor al seu original llatí (vegeu més avall la nota 11). Les dues creacions retòriques del compilador català són uns falsos versos de Lucà en lloança d'Espanya i l'etimologia interpretativa de Tarragona (*terra agonum*), que fa joc amb la de Barcelona (*barca nona*), i que és atribuïda al bisbe Roderic per Eiximenis (s. XIV), Margarit (s. XV), Valla (s. XV) i Pons d'Icart (s. XVI): la proclamació de la major antiguitat de Tarragona respecte de Toledo pertany a l'actitud d'independència generalitzada del clergat oriental de la península en relació amb la seu castellana des del segle XI, quan no va acceptar de dependre'n.

2. L'EPÍTOM CATALÀ DE LA «HG», A, I ELS SEUS DESCENDENTS, B I C

Per tal de presentar amb la màxima claredat possible l'embolicat tema de la versió catalana de la HG, assigno sigles als tres testimonis implicats en el meu discurs, de manera que resulti palès que primer va ser l'epítom llatí A, de 1268, i després les traduccions al vulgar.

A: El manuscrit 485 de la BdC, copiat al xv, que el 1531 era propietat del doctor en lleis de Tàrrrega Bartomeu Monfar, com es pot llegir al llom del volum, és una miscel·lània de textos llatins i catalans de tres menes: jurídics (constitucions dels reis aragonesos del xiv, els *Usatges de Barcelona*, unes *Consuetudines Catalonie*, etc.), profètics (textos catalans de Turmeda i d'altres en llatí) i històrics (notes disperses, annals d'història eclesiàstica i civil, un fragment en català dels *Gesta comitum*, etc.). Als folis 273r-285r (nova numeració) conté l'epítom llatí de la HG, que té el títol *Status Yspanie a principio usque nunc* i s'acaba amb la presa de Múrcia per Jaume I. El ms. 485 de la BdC era desconegut dels erudits que van tractar del testimoni B (vegeu a continuació) a principis del nostre segle; el seu descobriment i estudi al voltant dels anys seixanta (*Hist.*, 117 i 118-126) no ha alterat algunes conclusions obsoletes sobre B i, per descomptat, les seves aportacions originals no han tingut la difusió que mereixen. Abans de ser copiat al ms. 485 de la BdC, el testimoni A va ser traduït almenys dues vegades al català: són els testimonis B i C.

B: El testimoni B és la nostra *Crònica d'Espanya*, situada als fols. 68v-80r del ja esmentat ms. esp. 13 de la BN de París. La crònica universal francesa de Gaucher de Dénain (fols. 2r-67v) també fluïxjava en informació sobre les illes britàniques; per això el còdex conté una *Història de Bretanya* (fols. 83v-99v). Unes *Genealogies dels reis d'Aragó* (fols. 100r-108v) clouen el volum. Per a una descripció del ms., vegeu Bohigas, *Man.*, 123-132.

C: El testimoni C és al ms. 6 de la BdC, que conté *Lo estament d'Espanya del començament del món tro al dia present* (fols. 1r-49r), seguit de la *Lletra de reials costums* de Petrarca. *Lo estament* tradueix

A i continua la història de la Corona d'Aragó des de Jaume I (A acaba el 1266) a Alfons el Magnànim (fol. 24r).⁷

3. EL FANTASMA DE PERE RIBERA I LA NOCIÓ D'ESPANYA

Heus ací un obscur equívoc erudit que cal desfer i arxivar sense caure en l'estultícia de portar a judici els qui ens han precedit com a estudiosos de l'Edat Mitjana: si de cas, convé aïllar i definir certs pressupòsits ideològics, i, sense perdre el sentit comú, agrair la molta feina feta.

El primer pas el va fer Jaume Massó i Torrents al seu famós treball *Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional*, «Revue Hispanique», 15 (1905), 500-501, quan va elevar el nostre testimoni B a peça clau de la historiografia nacional catalana i li va assignar un autor: Pere Ribera de Perpejà (reinterpretat més tard en Perpinyà). El prestigi gairebé màgic que Massó va conferir a la *Crònica d'Espanya* ha arribat pràcticament fins als nostres noranta: l'atenció científica per la naturalesa lingüística dels textos antics, que estudiosos com Germà Colon han inculcat a la meua generació, ha posat en quarantena el difícil muntatge que em dispo a repassar.⁸ En efec-

7. El ms. 6 de la BdC pertany a l'esmentada institució des dels seus inicis, com es desprèn del catàleg de JAUME MASSÓ I TORRENTS i JORDI RUBIÓ I BALAGUER, que és de 1914 (n'hi ha una reimpressió al *Catàleg dels Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya*, I, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 1989, 6-7). Fernández Valverde en la p. xli del seu pròleg a la HG del CC afirma que aquest còdex és a una biblioteca privada perquè pren la dada de BENITO SÁNCHEZ ALONSO, *Las versiones en romance de las crónicas del Toledano*, dins *Homenaje a Ramon Menéndez Pidal*, I (Madrid 1925), 341-354, que ja portava una informació antiga. Una altra versió de la HG encara més resumida es troba al ms. 753 de la BU de Barcelona, fols. 7v-12v, com assenyalava COLL, *Hist.*, 116-117.

8. La malaguanyada investigadora nord-americana Allison G. Elliott volia publicar, per exemple, encara a principis dels vuitanta, una edició anotada de la versió catalana de la HG present al ms. esp. 13 de la BNP; en morir prematurament el 1984 havia encomanat que em fessin arribar els esborranys del seu treball. Al cap de deu anys de donar-hi voltes, i seguint un consell d'Albert Hauf, que agraïxo, he optat per proposar una tesi doctoral sobre el conjunt del còdex miscel·lani esmentat (vegeu l'anterior nota 2) i de donar a conèixer breument les conclusions de la meua anàlisi de la *Crònica d'Espanya* que conté. Recordo que ALLISON G. ELLIOTT va publicar *The Historian as Artist: Manipulation of History in the Chronicle of Desclot*, «Viator» 14 (1983), 195-209; versió catalana a *Quaderns Crema*, 9 (1984), 27-52.

te, Josep Moran, en un treball recent sobre els textos catalans més arcaics, encara que esmenti Pere Ribera com a presumpte autor de la *Crònica d'Espanya*, es limita a reproduir asèpticament el que reporten les seves fonts (Massó, Bohigas, Coll) i proposa de suspendre la valoració de l'antiguitat de la suposada traducció de la *HG* present a B fins que no disposem d'una edició i d'un estudi lingüístic.⁹

Així doncs, Massó va proposar d'identificar l'epítom de B amb la traducció catalana de «les obres» del Toledà, l'existència de la qual ens consta exclusivament a través d'una notícia de Nicolás Antonio.¹⁰ A Massó li va cridar l'atenció la coincidència de dates entre B, on se citen els anys 1277 i 1268, i el que va veure Antonio (i que s'ha perdut): una traducció catalana de les obres històriques de Ximénez de Rada, de la qual reproduceix el colofó corresponent a la *Historia Arabum*; és allí on apareix el nom del traductor, Pere Ribera de Perpejà (*sic*, amb circumflex), que treballava el 1266.¹¹ Per al text d'Antonio, Bohigas, *Man.*, 130-131.

Ramon d'Alòs-Moner va publicar el 1932 una antologia d'historiadors nacionals catalans que començava amb el Pere Ribera de Massó, és a dir la *Crònica d'Espanya* del ms. esp. 13 de París. El fragment escollit és una de les interpolacions d'A, original aleshores desconegut, en aquest cas treia de materials aliens al Toledà, i que més tard Coll va identificar amb el pseudo-Turpí (*Hist.*, 119):¹² l'en-

9. JOSEP MORAN OCERINJAUREGUI a *L'aparició del català a l'escriptura*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XIX = *Miscel·lània Bastardas*, 2 (Barcelona, PAM, 1989), pàgs. 131-132; ara a *Treballs de lingüística històrica catalana* (Barcelona, PAM, 1994), 55-94.

10. NICOLÁS ANTONIO a la *Bibliotheca Hispana Vetus*, II (Madrid 1788), pàgs. 57-58. He aquí els termes de Massó, «Revue Hispanique», 15 (1905), 500: «Ens trobem, doncs, en presència d'una obra en la qual se fa constar que s'escriu en 1277 (potser l'original deia 1267) i en 1268 i regnant Jaume I. Els collectors devien copiar un original del XIII en segle que prou se transparenta pel llenguatge, i no deu esser altra sinó la versió feta per en Pere Ribera de Perpejà, posant-la al dia en 1266 (?) de la qual porta Nicolau Antonio la següent sotascripció...».

11. Vegeu, més amunt, la nota 3. Al fol. 274v d'A es diu que corre l'any 1268 (i B aquí llegeix, fol. 70v, 1277); en canvi, en el fol. 275v l'any en curs és el 1278 (i aquí B, fol. 71v, llegeix 1268). Aquest ball de x i de i en les xifres romanes, del tot habitual en les cròniques universals catalanes, indica una data confusa però certa, que Bohigas (*Man.*, 130, vegeu nota 147), pensant en B, va situar al 1268. Tant a A com a B es parla de Jaume I en passat i alhora es diu que està regnant.

12. RAMON D'ALÓS, *Autors antics. Historiografia* (Barcelona, Editorial Barcino, 1932), 15-18.

trada de Carlemany a Catalunya i la constitució del primer nucli dels comtats catalans, oblidada a la *HG* i suplerta per la versió romànica (però en realitat present ja a l'original llatí, A), propiciava una lectura en clau política moderna, que feia remuntar gloriosament al XIII la consciència de l'alteritat catalana. Pere Ribera era, doncs, un nom il·lustre. Per això Bohigas, que redactava el seu catàleg dels manuscrits catalans de París als anys trenta, quan es va adonar de l'abisme que separa la *HG* de la versió catalana abreujada del testimoni B, en lloc de posar en dubte l'autoria improvisada per Massó i popularitzada per Alòs, va suggerir que Pere Ribera havia traduït les obres del Toledà entre 1266 i 1268 per a reduir-les després al resum que es llegeix a B (*Man.*, 130-131).

Coll va complicar el muntatge en descobrir, per indicació de Joan Ainaud, el testimoni A, quan va suposar, sense cap nova aportació documental, que Pere Ribera, a més de traduir el Toledà, va compilar l'epítom llatí (A) i, després, el va traspassar al català (*Hist.*, 119), tot produint la *Crònica d'Espanya*, és a dir B. Coll afirma, d'altra banda, que Pere Ribera era de Perpinyà, ja que aquest és l'únic topònim real que es pot llegir al darrere del Perpejà (*sic*) reportat per Antonio (*Hist.*, 353, nota 11). Com he dit més amunt, l'entrada Pere Ribera de Perpinyà de la *GEC*, signada per Coll, ha consagrat aquesta interpretació, visiblement ultrada.¹³

El tabú d'un nom que va ser sentit com a gloriós de 1905 a 1932 ha engendrat el fantasma de Pere Ribera. Aquest malentès de naturalesa ideològica traspasa curiosament les fronteres de l'erudició catalana i es metamorfosa en un monstre quan entra en contacte amb el

13. 1970-1980, vol. XII, 585, s.v. Ribera de Perpinyà. El circumflex que apareix en el famós *locus* de Nicolás Antonio correspondria, segons Coll, a la supressió d'una n (i caldria llegir «Perpenja», és a dir Perpinyà); però he comprovat que Antonio transcriu «Perpeja» (sense diacrític de cap mena) quan cita el nom en el seu text i només escriu «Perpejà» en la transcripció del colofó. Observo que en les transcripcions de textos de la *Bibliotheca Hispana Vetus* la funció del circumflex és difícil de definir i gairebé mai no correspon a una supressió de n: *veyntisé, Romàns, Principatus, aquell...* Donada la incertesa que envolta el personatge Pere Ribera, em sembla ocios insistir en la identificació del seu topònim de referència; de tota manera, i sense haver de recórrer a la funció del circumflex com a abreviatura de n, a la grafia catalana medieval la representació de les palatals és indecisa i, per descomptat, una j pot valer una nasal.

que J. N. Hillgarth anomena «the quest by Spaniards for the meaning of the history of Spain».¹⁴ Heus ací que un llibre tan ric d'informació com *El concepto de España en la Edad Media*, d'Antonio Maravall, de 1954, que hereta de la bibliografia que el precedeix una passió obsessiva per l'Espanya essencial, presenta la influència del Toledà a Catalunya com una prova de l'adhesió dels catalans del XIII a la idea-vivència d'una pàtria comuna predestinada. El fantasmal Pere Ribera és ara el capdavanter d'un programa «antilo-calista», als antípodes del «particularisme» de cronistes que, com Muntaner, semblen voler boicotejar una unitat de destí de perfils metafísics.¹⁵

Val la pena recordar que, contràriament a l'apriorisme essencialista de Maravall, certs historiadors catalans del XV amb una dosi major o menor de cultura humanística, el cardenal Margarit i Pere Miquel Carbonell, en reivindicar amb tota pompa l'antiga Hispània dels romans, pensaven sovint en ells mateixos, és a dir en la Corona d'Aragó; a Carbonell, en concret, li semblava elegant i culte designar «Catalunya» com «Espanya» i per això va escriure unes *Cròniques d'Espanya*, que són decididament orientals (vegeu la nota 4).¹⁶

14. J. N. HILLGARTH, *Spanish Historiography and Iberian Reality*, dins *History and Theory. Studies in the Philosophy of History*, XXIV, I (1985), 23-43, critica el vessant místic de la recerca del sentit de la història d'Espanya a la bibliografia del nostre segle. Aquest autor assenyalava, per exemple, que la validesa del llibre de Maravall citat a continuació trontolla a causa de la necessitat de justificar tesis «goticistes» obsoletes. Així, la idea que l'ús del Toledà pels catalans del segle XIII i següents els fa participants d'una espanyolitat essencial suscita una resposta inequívoca de Hillgarth: «a clear non sequitur» (28, nota 17).

15. Cito *El concepto de España* per l'edició del Centro de Estudios Constitucionales (Madrid 1981). A les pàgs. 36-48 es descriu la influència de Ximénez de Rada en les concepcions historiogràfiques dels escriptors peninsulars posteriors a 1243. Després d'haver aclarit a les pàgs. 476-478 que «por mínimo rigor terminológico que se exija, no es admisible referirse políticamente a la nación —nunca a nacionalidad, que es un término preciso de muy específico valor jurídico— hasta la Revolución Francesa», afirma a les 478-479: «Sin embargo, desde muy temprana fecha, se da el fenómeno de que determinados grupos humanos aparezcan dotados de caracteres propios...»; és el que Maravall anomena «Sentimiento de comunidad de los españoles» (pàgs. 480-488), que és perceptible des del segle IV i que engloba necessàriament els cronistes catalans de l'Edat Mitjana, encara que es camuflin darrera de localismes «miops».

16. ROBERT B. TATE, *El Paralipomenon de Joan Margarit, cardenal obispo de Gerona*, dins *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV* (Madrid, Gredos,

La denominació *Crònica d'Espanya* del nostre testimoni B va ser afegida probablement pel compilador del ms. 13 de la BNP, ja que no apareix en la introducció a les rúbriques, prèvies a l'encapçalament d'A (i de C), on es parla, en canvi, d'un *Status Yspanie a principio usque nunc*. Tal vegada aquesta *Crònica d'Espanya*, batejada així al XV, podia suggerir la noció que interessa sobretot la «nostra Espanya», és a dir la citerior, que un home d'església del XIII, receptor suspicax del centralisme toledà del bisbe Roderic, podia assimilar *grosso modo* amb l'arxidiòcesi de Tarragona.¹⁷ Recordem que, a més de materials sobre els orígens carolingis de Catalunya, oblidats per Ximénez de Rada, l'epitomador d'A també interpola dades sobre els màrtirs de la Tarraconense (*Hist.*, 118-126) i una etimologia mítica per a Tarragona, la menystinguda seu rival del Toledà; segons A la ciutat va ser fundada per Escipió cent quaranta anys abans que Toledo no ho fos, també pels romans (B, fol. 71v).

3. NOTES PER A LA CRONOLOGIA DEL TESTIMONI B

Tornant al plantejament filològic del problema de B, tal com el formula Moran al seu treball esmentat a la nota 9, crec que cal satisfer dos ordres de qüestions: les de context cultural i les de caracterització lingüística.

Els còdexs (no documents solts) escrits totalment en català, anteriors a 1280, són una raresa; per això la versió perduda de les obres del Toledà, datada per Antonio el 1266, crida tant l'atenció. Es tracta, però, malauradament, ara com ara, d'una qüestió sense solució.¹⁸ El

1970), 123-182: Joan Margarit, en canvi, veu Hispania sota un prisma força més clàssic, 148.

17. Al fol. 68v es llegeix: «Ací comensen les rúbriques de aquest libre de la Crònica de Spanya. Com trobaretz la generacio d'aquells qui primerament poblaren Spaya ... [segueixen les rúbriques] ... E puyz Èrcules conquès la dita terra e puyz los romans agren Spanya e puyz los grechs e ls sarraïns. E com Carles Magne la deliurà en partida dels sarraïns»; tot això abans de «Del pròlech del libre». El testimoni B silencia el nom de Roderic, cosa que no fan ni A ni C.

18. Caldria, en tot cas, entrar la referència al catàleg català, que segurament algú farà algun dia a semblança del d'ALAN DEYERMOND, *La literatura perdida de la Edad Media castellana* (Universidad de Salamanca, 1995).

nostre testimoni B, copiat al xv, té un *terminus ad quem*, que és la redacció d'A, l'epítom català de la HG, de 1268. Per saber si és versemblant datar la traducció de B al segle XIII, la pregunta de caràcter cultural és: quins són els textos catalans més antics, d'una certa entitat, amb els quals podria posar-se en relació B? D'acord amb la tipologia de Moran, més enllà dels documents notariais i assimilables, que no són del cas, tenim: (1) textos jurídics (versió del *Forum Iudicum*, *Usatges*, *Costums de Tortosa*, *Furs de València*), (2) prosa homilètica i pastoral, generalment traduïda (*Homilies d'Organyà*, *Homilies de Tortosa*, *Llegenda àuria*, *Diàlegs de sant Gregori*), (3) versions bíbliques (mencions d'encàrrecs, *Bíblia rimada*), (4) poesia religiosa de matriu occitana (planys de la Verge, etc.), (5) textos històrics (vegeu més avall), (6) les obres primerenques de Ramon Llull (el ms. del *Llibre de contemplació en Déu* de la B. Ambrosiana de Milà, etc.) i, afegeixo jo, (7) literatura mèdica. És mèrit de l'equip de Lluís Garcia-Ballester haver plantejat el punt de la major antigor de les traduccions mèdiques catalanes medievals en relació amb les europees. El fet és, però, que la data límit, per ara, no va més enrera de 1300: Guillem Corretger tradueix la *Cirurgia* de Teodorico de Borgognoni el 1304, i Berenguer Sarriera, el *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova entre 1302 i 1310.¹⁹

Pel que fa al punt (5), abans del *Llibre dels feits* de Jaume I (dicat abans de 1276) i de la *Crònica* de Desclot (1285), Moran, a les pàgs. 83-85 dels seus citats *Treballs de lingüística històrica*, esmenta com a candidats a textos arcaics: la versió dels *Gesta comitum Barcinonensium* que va servir d'original als actuals manuscrits del xiv; una versió de la crònica de Martí de Troppau, que es troba al ms. P-II-18 de la B. de l'Escorial, probablement copiat, però, al s. xiv; i una versió perduda del *Chronicon Mundi* de Lluc de Tui, que va servir per a produir l'aragonesa de Fernández de Heredia. Sense nous estudis sobre aquests textos només es pot dir que, pel que fa a les traduccions de materials històrics, tot el que precedeix el 1300 és

19. Noteu la coincidència entre aquestes dates i la fundació de la Universitat de Lleida per Jaume II. MICHAEL R. McVAUGH, *Medicine before the Plague. Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon, 1285-1345* (Cambridge University Press, 1993), sobretot 87-95.

força insegur. L'apreciació es pot estendre als altres camps de la cultura, llevat potser de la jurisprudència i de la pastoral; en qualsevol cas, abans de 1280, quan ja tenim Llull i Desclot, la foscor és la norma. Per datar la versió de B al segle XIII, doncs, necessitaríem una evidència de caràcter documental que, ara com ara, ens manca.

La tendència, científicament perillosa, d'endarrerir tant com es pugui les dates dels testimonis literaris antics pertany afortunadament al passat: Massó i Torrents, que escrivia el 1905, és un dels principals responsables de les datacions reculades tant de B, com de la versió dels *Gesta comitum*, com de la de Martí de Troppau. Un argument freqüent per a justificar l'antigor dels textos és el lingüístic. Vegeu què diu Massó de B: «Els collectors devien copiar un original del XIII segle que prou se transparenta pel llenguatge» (*loc. cit.* a l'apartat 3).

Malgrat que tenim diversos estudis fiables de la llengua catalana arcaica (*Usatges*, *Furs de València*, *Llegenda àuria*, *Homilies d'Organyà*, *Homilies de Tortosa*, *Diàlegs de sant Gregori*...), som molt lluny de poder datar amb precisió, com suggeria Massó, a través del que «transparenta» un text copiat al xv.²⁰ En el nostre cas, el que és evident és que B, copiat al xv, és ple d'«avisos lingüístics» que convindria interpretar d'alguna manera.

Heus ací alguns d'aquests avisos lingüístics. Pel que fa a la grafia, crida l'atenció la contínua alternança entre les terminacions *-ts* i *-tz* (a les primeres línies del text: «trobaretz» i «guots»). També es registra algun cop la grafia *z* per a la sibilant sonora intervocàlica («Azia»). L'ús de la *z* pot ser la supervivència d'uns hàbits de còpia obsolets al xv; el nostre text, però, exhibeix altres solucions occitanitzants i fins i tot indiscutiblement occitanes: la més cridanera és el nom del riu de la Camarga que apareix escrit una vegada «Roze», forma occitana genuïna, i dues vegades «Royne», forma tradicional catalana.²¹

20. Ús «arcaic» o «antic» per contraposició a «modern» partint de la base que els textos de referència són els de 1350-1450.

21. El context de la lectura «Roze» és una mica confús a causa de la presència de l'article català tardà «el» que no surt en cap altre lloc de B: «la terra qui és dèss el Roze» (també es podria tractar d'un error per «dèss del»).

C, una traducció retòricament moderna i feta segurament al xv, escriu tres cops «Rose» on el llatí diu *Rodanus*.

Els altres trets occitans són menys llampanants. Trobem rastres dispersos de declinació sigmàtica: «E un poeta apellats Guorion»; «tot ço que romàs si era conssumats». També hi ha rastres de la sibilant intervocàlica, procedent de dental llatina, que l'occità conserva i el català perd: trobem «menyspresaven» i «poçesexen» i molt sovint formes del verb «veure» tals com «vesent» i «veser» (però també «veent»). També cal consignar la preposició «demest», no recollida al *Diccionari Català-Valencià-Balear*, que és també una forma occitana genuïna: «aquells jequien viure sots tribut demest los serraïns».²²

Aquests trets i d'altres que ens són familiars a través de la llengua de la lírica (com ara l'alternança «fet»/«feyt», que també registrem), conviuen amb fenòmens d'índole més aviat moderna (s. xv). Trobem el perfet perifràstic, per exemple: «los serraïns van fugir, e com Palegi viu açò ... va ixir de la splugua». En aquest passatge es pot veure com la forma conviu amb la del perfet sintètic, «viu», que, dit sigui de passada, apareix molt sovint en la seva variant forta: «ach», «agren», «conegren», «tengren», «vengren»... També és un ús gràfic modern la *ll-* inicial per als mots que la palatalitzen, com «llur». Aquesta solució alterna constantment amb la grafia *l-*.

Els avisos occitans de B em semblen una mica més explícits («Roze», «demest», rastres de declinació) que els que trobo sistemàticament als textos catalans arcaics que m'ha escaigut de llegir darrerament a la BN de París: la *Isagoge* de Joannici del ms. 508, el llibre IV del *Cànon* d'Avicenna del ms. 563, el llibre IX de l'*Almansor* de Rases, del ms. 212. Es tracta de traduccions de datació no precisada, però que hom pot atribuir a la primera meitat del xiv, com també la del *Drogmaticon philosophiae* de Guillem de Conches, conservada als mss. 255 i 473. En tots aquests textos apareixen avisos occitanitzants com ara la grafia *-tz* i la supervivència de la sibilant sonora intervocàlica (tipus «blese» per «ble»).

22. He llegit «serraïns» com si anés regit per aquesta preposició, però fóra factible també de considerar-lo el subjecte de la frase següent, amb la qual cosa «demest» tindria un valor adverbial que no sé documentar.

Només amb aquestes dades no és recomanable suggerir la possibilitat d'una traducció occitana perduda d'A, prèvia a les versions catalanes de B i de C; la qual, d'altra banda, no seria res de l'altre món, atès el constant intercanvi de materials en vers i en prosa entre les terres de les dues bandes del Pirineu als segles que van del xii al xv, sobre el qual fa anys que ens crida l'atenció Germà Colon.²³ Si de cas, aquest suggeriment, o un altre, escaurà de fer-lo després de la lectura de la tesi doctoral esmentada a la nota 5.

En lloc de donar solucions, he plantejat noves incògnites, però crec que, un cop redimensionat el paper històric del nostre testimoni B, la funció que li escau dintre del gran mar de les compilacions històriques catalanes tardomedievales, al qual pertany, és precisament aquest, el d'avisar-nos de la magnitud de la nostra ignorància. És possible que una edició crítica de tots els testimonis vulgars de les traduccions d'A permetés d'arribar a algunes certeses ecodòtiques. El que és cert, per ara, és que, en termes generals, cal plantejar com a problema la naturalesa lingüística de la prosa catalana anterior a la influència de la Cancelleria (1350). Sens dubte caldrà matisar la rígida fórmula de manual de COU segons la qual, a l'època dels orígens, el vers s'escriu en occità i la prosa en català. També caldrà, sobretot, treballar en el terreny de la codicologia, dels tallers de còpia, dels hàbits d'escriptura, dels nuclis de consum de la producció manuscrita...

4. RESUM CONCLUSIU

La *Crònica d'Espanya*, interpolada en una crònica universal francesa del ms. esp. 13 de la BN de París, és una de les diverses traduc-

23. Llemosí i llengua d'oc a la Catalunya medieval i Català i occità, necessitat de llur estudi recíproc, dins *La llengua catalana en els seus textos* (Barcelona, Curial, 1978), 39-59 i 101-139. Una actitud receptiva envers la naturalesa lingüística dels textos permet rescatar, per exemple, un *Blaquerna* i una *Doctrina pueril* occitans (vegeu el meu *Teoria i pràctica de la literatura en Llull* (Barcelona, Quaderns Crema, 163-170) o comprovar la continuïtat que de vegades existeix entre els materials destinats a les dues comunitats; vegeu JOSEP IZQUIERDO, *Emperò piadosament se creu per los feels: la tradició occitano-catalana medieval de l'apòcrif «Evangelium Nicodemi»*, dins *Intel·lectuals i Escriptors a la baixa Edat Mitjana* (Barcelona, Curial-PAM, 1994), 17-48.

cions al català conegudes d'un epítom de la *Història gòtica* (1243) de l'arquebisbe de Toledo, Roderic Ximénez de Rada, produït a la Tarraconense entorn de 1268. El ms. esp. 13 de la BNP és del xv, però la llengua de la *Crònica d'Espanya* revela un estrat redaccional anterior amb occitanismes clars. Massó i Torrents (1905), Alòs-Moner (1932) i Bohigas (anys 30) van creure que l'autor de la *Crònica d'Espanya* era el Pere Ribera de Perpinyà a qui Nicolás Antonio (1788) atribueix una versió catalana (avui perduda) de totes les obres del bisbe Roderic, escrita el 1266. Coll i Alentorn (anys seixanta i setanta) va descobrir i analitzar l'original llatí de la *Crònica d'Espanya*, però no va desmentir l'atribució a Pere Ribera. L'autora del present article mostra per què aquesta atribució és injustificada i situa el text en el marc de les compilacions històriques tardomedievals inventariades per Coll i Alentorn, sobre les quals hi ha diverses tesis doctorals en marxa.

LOLA BADIA